
Občanská společnost

Občanská společnost

Občanská společnost je i dnes často diskutovaným pojmem, kritizována nebo naopak idealizována, vnímaná jako nezbytná součást demokracie pro jednu část společnosti a jako moc lidí nikým nevolených pro jinou její část. Vzpomeňme se, že v roce 2005 Václav Klaus, už z pozice prezidenta republiky kritizoval NGO-ismus, jako hrozbu pro parlamentární demokracii. (Klaus, 2005) Naopak, u většiny autorů a autorek, který se fenoménem občanské společnosti zabývají je OS označovaná za školu demokracie (viz. např. Tocqueville, různá vydání, Clemens, 2006) nebo za zdroj sociálního kapitálu (viz např. Eikenberry, Kluver, 2004).

V tomto článku se dozvíte něco o definicích OS, o historických a soudobých úvahách o OS, o vztahu mezi OS státem a trhem, o neobčanské občanské společnosti a o vizi OS Václava Havla. Text čerpá a cituje názory ze zdrojů, uvedených na konci.

Co je občanská společnost (OS), jak se historicky vyvíjela v intelektuálních dějinách západu, jaké jsou její prameny a podoby?

Definice

Občanská společnost (OS) má mnoho podob, podle toho, jakou definici si vybereme. Nejčastěji si můžeme vybírat mezi třemi odpověďmi na otázku (Müller, 2002, 67-69), co je občanská společnost?

- **Demokracie**
- **Nevládní sféra spolupracujících společností a trh**
- **Hodnotová komunita**

Všechny tyto tři odpovědi se v různých variacích objevují v české i světové literatuře.

Pojem občanská společnost je vázán na hodnotový rámec, který má svůj původ už v Antice (societas civilis) a postupně skrze myšlenky osvícenců (Montesquieu, Locke) i dalších významných evropských a amerických myslitelů (Hegel, Tocqueville, Habermas, Havel).

Velmi přehledně vývoj definic občanské společnosti definuje Mary Kaldor (2003), představuje dvě historické a dvě současné definice občanské společnosti, které ukazují celkový rozsah tohoto pojmu.

Nejdřív tedy ty historické, Kaldor (2003, 7-10):

- **Societas civilis** - Původní význam pojmu znamená občanskost, zdvořilost, minimalizaci násilí ve společenských vztazích odkazuje na Antiku. Znamená vládu se souhlasem jednotlivců a právní stát. Tento koncept se vymezuje vůči neobčanským společnostem, absolutistickým říším a válce.
- **Buržoazní společnost** (Bürgerliche Gesellschaft) - Toto pojetí je historicky a bytostně spojeno se vznikem kapitalismu. (Zde je odkaz i na inspiraci Johnem Lockem). Jeho autoři se domnívali, že nástup tržní společnosti umožnil vznik důležitosti jednotlivce. Ten je nezbytnou podmínkou vzniku občanské společnosti. Trh, společenské třídy, občanské zákony a dobročinné organizace byly součástí OS. Zároveň je v tomto pojetí poprvé občanská společnost dávana do protikladu státu.

Soudobé definice Kaldor (2003, 7-10) představuje tyto:

- **aktivistická verze OS** - Někdy je označována za post-marxistickou nebo utopistickou verzi konceptu OS. Tato definice předpokládá právní stát, ale zároveň trvá na nejen omezování ale i přerozdělování moci. Představuje radikalizaci demokracie, zdůrazňuje participaci a autonomii. OS zde znamená aktivní občanství, organizace mimo formální politické struktury a zvýšené příležitosti pro jednotlivce ovlivnit vlastní životní podmínky. Je tedy spojená s občanskými hnutími.
- **neoliberalní verze OS** - Po roce 1989 zástupci neoliberalismu začali popularizovat termín OS jako něco, co již na Západě, dokonce v USA existuje. Tuto verzi lze označit jako politiku laissez-faire, jako tržní chápání politiky. Podle ní OS tvoří sdružování, jedná se o neziskový, dobrovolný či třetí sektor, který nejen omezuje moc státu, ale často

supluje stát v jeho funkcích. Např. dobrovolná či dobročinná sdružení plní funkce v sociálních službách, na které stát už nemá zdroje.

- **postmodernistická verze OS** - Opouští univerzalizmus aktivistické a neoliberální verze, má jeden univerzální princip – toleranci. OS je arénou pluralismu a protestování, je zdrojem jak občanskosti, tak neobčanskosti. Někteří postmodernisté kritizují koncept OS jako evropocentrický, jako produkt specificky západní kultury, která je vnucovaná zbytku světa. Další doporučují přeformulovat koncept OS tak, aby zahrnoval více komunální aspekty politické kultury. Argumentují někdy tím, že společnost klasického islámu představovala typ OS, který balancoval význam náboženství, trhu (bazaar) a panovníka (Kaldor, 2003:7-10).

Občanská společnost v České republice

Pojetí občanské společnosti v ČR po roce 1989 je velmi ovlivněno Václavem Havlem. V proslovu před publikem na Macalester College, Minneapolis/St.Paul z roku 1999, Václav Havel říká, že "Svobodu slova, kterou komunismus kdysi přes noc potlačil, bylo možné po jednačtyřiceti letech obnovit rovněž přes noc. Velmi rychle bylo také možno zrušit ústavně zakotvenou vedoucí úlohu komunistické strany, založit jiné strany a uspořádat svobodné volby. V našem případě se dokonce podařilo převést poměrně rychle větší část zestátněného hospodářství opět do rukou konkrétních vlastníků. S občanskou společností je to však podstatně komplikovanější a obnovit ji je úkol na léta." (Havel 1999:1). Ta vzniká přirozeným vývojem po dlouhá desetiletí, ne-li staletí, a který je výrazem určitých trvale se vyvíjejících stavů ducha a mravů, určitého stupně společenského poznání a sebepoznání, určitého typu občanského vědomí a sebevědomí.

Tyto tři pilíře občanské společnosti - to jest život spolkový, decentralizace státu a delegace výkonu některých jeho funkcí na relativně samostatné subjekty - představují i tři základní směry, jimiž by se měla obnova občanské společnosti u nás ubírat (ibid.:2).

O organizacích občanské společnosti, které v současnosti v ČR působí, se nejčastěji hovoří jako o neziskovkách, ačkoliv občanská společnost zahrnuje jednotlivce, organizace i celá sociální hnutí. Více o neziskových organizacích se dozvíte zde.

Globální občanská společnost

O globální občanské společnosti se nejčastěji začíná mluvit po událostech v Seattlu v roce 1999, kdy se na zasedání Světové obchodní organizace (WHO), tedy symbolu ekonomické globalizace, došlo k protestům desetitisíců lidí. Tento moment je tedy spojen především s antiglobalizačním hnutím – rozuměj hnutím proto ekonomické globalizace a neoliberalismu. „Seattle poskytl důkaz, že globální odpor proti neoliberální globalizaci je možný a uskutečnitelný i navzdory zdánlivě nepřekonatelným překážkám, které organizaci protestu skrze státní hranice leží v cestě. V Seattlu byla antiglobalizační hnutí "doplněna" o členy odborových organizací a důležité zázemí a podporu poskytovali členové církevních organizací a lokálních skupin. Nejdůležitějším a nejvíce zdůrazňovaným faktorem však“ (Barša, Císař, 2004, s. 169)

Globální občanská společnost však není spojena jen s antiglobalizačním hnutím, ale také s globálními pokusy o hledání alternativ, například v oblasti udržitelného rozvoje, ale velmi často je spojena s hnutím za globální spravedlnost. Je možné o tom mluvit jako od „globalizaci odspodu“ (Kaldor).

Pojem globální občanská společnost je nicméně velmi problematický, což objasňuje Mary Kaldor britská profesorka globálního řízení. Její popis různých verzí občanské společnosti shrnujeme v úvodu, teď ještě její stručná reakce na to, proč je globální občanská společnost problematický koncept. Především tedy se jedná o chybějící globální stát, občanská společnost tak nemá jasného partnera k dialogu, ani sporu.

Naopak je důležitá existence globální veřejné sféry, globálního prostoru, ve kterém se vyvíjí transnacionální nátlakové sítě, jako Greenpeace nebo Amnesty International, globální sociální hnutí jako protestující v Seattlu, Praze nebo Janově, mezinárodní média, nové globální „občanská náboženství“ jako jsou lidská práva nebo environmentalismus. (Kaldor, 2003:7-10).

Neobčanská společnost

Občanskou společnost není vhodno idealizovat a považovat ji za jakousi líheň občanských ctností, v které se z egoistický či rasisticky zaměřených jednotlivců stávají angažování občané se silným citem pro solidaritu. OS je založená na potřebě a svobodě sdružování za účelem ochrany a prosazování zájmů a hodnot lidí. Sdružují se však i občane se separatistickými, netolerantními dokonce i zločinnými úmysly. Na to upozorňuje již zmíněná autorka Mary Kaldor, když mluví o globální občanské společnosti (např. i teroristické sítě či mafie jsou formy sdružování), ale také Nancy Rosenblum když mluví o sexistických formách sdružování mužů, které vylučovaly ženy nebo byly založené na nerovnosti mužů a žen (Rosenblum 2002:163). Podle Rakušanové, která cituje Kubika, neobčanská OS je charakterizovaná dominancí primárních skupin ve formě nemorálního familiarismu, tajnými asociacemi, které vytváří klientelistické sítě, zahrnuje protidemokratické netolerantní nebo hierarchické skupiny a vyznačují se ilegality (Rakušanová 2007: 53).

Občanský sektor

Občanská společnost a občanský sektor nejsou totéž, protože občanská společnost zahrnuje též neformální občanské aktivity a podoby sdružování. OS má také svou „neviditelnou“ část, kam patří hodnoty, společenské normy a zvyklosti, které určují, jak občané jednají a co považují za správné. Občanská společnost je tedy širší termín než občanský sektor. Občanské organizace vyrůstají ze základu tvořeného právě občanskou společností. (Skovajsa, 2010:31)

O organizované občanské společnosti se často hovoří jako o „občanském“, „neziskovém“ nebo „třetím“ sektoru. Pro oblast organizované občanské společnosti se používá řada dalších označení. Kromě občanského sektoru se také objevují výrazy třetí, neziskový, dobrovolnický nebo nezávislý sektor. Všechny termíny označují v podstatě stejný sociální prostor, ale zdůrazňují jen jedno hledisko nebo se zaměřují pouze na jeho určitý výsek. Existují rovněž termíny příbuzné, označující poněkud odlišné, ale překrývající se oblasti, jako například sociální ekonomika. (Skovajsa, 2010:30)

Helmut K. Anheier a Lester M. Salamon hovoří o čtyřech konceptech, které vznikly za účelem charakterizování prostoru mezi trhem a státem v různých zemích (Anheier a Salamon, 2006:90–92).

- **Charitativní, neziskový či dobrovolnický koncept** - První koncept má své kořeny v alžbětinských chudinských zákonech (Poor Law) z roku 1601. Jeho podstatou je poskytování služeb pro znevýhodněné či pro veřejnost, nikoli pouze pro ty, kteří zřizují či provozují neziskovou organizaci. Zároveň je v tomto konceptu ústřední ideou zásada nerozdělování zisku manažerům či členům.
- **Koncept sociální ekonomiky** - Druhý koncept, naopak distribuci zisku nezakazuje, ale na rozdíl od firem založených za účelem zisku je v něm distribuce založena na členství, a ne na vloženém kapitálu.
- **Koncept nevládních organizací** - Třetí koncept má svůj původ v konfliktním vidění společnosti, kdy nevládní organizace (non-governmental organizations, NGOs) představují nástroj protestu občanů proti dominantním elitám jak v politickém, tak v ekonomickém smyslu. Je důležité se krátce zmínit o tom, že kritici tohoto konceptu vidí účinek nevládních organizací přesně opačně – nevládní organizace jsou podle nich nástroji sociální kontroly, které existují za účelem zmírnění nejhorších symptomů nerovných sociálních podmínek, zatímco ponechávají zdroj nerovnosti nedotčeným (ibid., 90).
- **Koncept občanské společnosti** - Poslední koncept získal na významu během boje proti komunismu ve střední a východní Evropě. Tento koncept přesahuje organizační strukturu a hranice neziskového sektoru a zahrnuje veškerou aktivitu občanů směřovanou ke změně vládnoucích elit a sociálních institucí. Občanská společnost má být místem, kde občané vyjadřují své kritické názory nejen vůči trhu a státu, ale též k samotným nevládním organizacím (Muhič Dizdarevič, 2010:91)

Spolupráce mezi sektory

Existují tři modely vztahů mezi státem a občanským sektorem, každý model obsahuje více teoretických variant. V popisu daných modelů se budeme opírat o interpretaci Stevena Rathgebha Smithe a Kirsten Grønberg (Smith a Grønberg, 2006, s. 222–239).

Model poptávky a nabídky

- **Model tržního výklenku.** OOS pomáhají v řešení jednoho ze základních problémů demokracie – uspokojit různorodé potřeby ve společnosti, a to nejen potřeby většiny či průměrného občana. Podle tohoto modelu jsou OOS hlavním zdrojem sociální inovace, stejně jako je trh hlavním zdrojem technologických a manažerských inovací.
- **Transakční model.** Zakládá se na myšlence, že pokud OOS kompenzují selhání státu, znamená to, že mu mohou nabídnout služby k prodeji potřebných služeb. Stát má zároveň na základě výběru daní finanční prostředky na nákup těchto služeb.

Z perspektivy **modelu občanské společnosti a sociálních hnutí** je občanská společnost ztělesněním hodnot klíčových pro demokracii a dobré vládnutí. Příznivce tohoto modelu zajímá více rozvíjení určitých hodnot ve společnosti, jako jsou odpovědnost (individuální nebo skupinová), svoboda, spolupráce, občanská participace, sociální kapitál apod., než

efektivita a poskytování veřejných statků Model má svůj původ v díle Alexise de Tocquevilla a tocquevillovských názorech o zásadním významu dobrovolného sdružování pro demokracii, kdy občanská společnost kontroluje a omezuje státní moc. Místo kooperace, kterou jsme viděli v rámci předchozího modelu, mají stát a OOS antagonistické zájmy a agendy a nárůst státní moci ohrožuje existenci OOS.

Model sociálních hnutí vnímá politické sdružování jako zásadní politickou aktivitu. Jako příklad v rámci tohoto modelu se uvádí, že mnohá hnutí, např. hnutí za občanská práva či ženské hnutí, začínala jako volně strukturované, neformální skupiny, bez formálního právního postavení, což se v průběhu jejich existence změnilo, když došlo k jejich institucionalizaci. OOS v optice modelu sociálních hnutí mají cíleně konfliktní vztah se státem, často je hlavním důvodem jejich existence změna státní politiky. Když této změny dosáhnou, dochází zároveň k nárůstu celého občanského sektoru, např. sociální hnutí pro práva žen ovlivnilo vznik organizací poskytujících pomoc ženám v případě domácího násilí. Hlavní přínos tohoto modelu spočívá v úspěšném mechanismu transformace soukromých starostí na veřejné problémy, což se projevilo například ve feministickém hnutí, v němž osobní bylo považováno za politické (viz Rosenblum, 2002:152).

Model režimů sociálního státu vzniká na základě komparativní analýzy států a sociálních politik, vnímá jako zásadní, jaký režim se v dané společnosti historicky usadil, což následně ovlivňuje oblast občanského sektoru. Model čerpá z typologie režimů G?sty Esping -Andersena a z tzv. teorie sociálních počátků Salomona a Anheiera. (Muhič Dizdarevič, 2010:105-108).

O autorkách

Mgr. Selma Muhič Dizdarevič, Ph.D.
Alena Košák Felcmanová, M.A., Ph.D.

O studijním programu

Chcete se dozvědět víc o tom, co dělá občanská společnost u nás i ve světě? Studia občanské společnosti nabízí prostor pro propojování teorie i praxe. Dozvíte se, jak organizace občanské společnosti i sociální ekonomiky fungují, jakým čelí výzvám a jak jejich činnost podpořit.

Témata studia naleznete zde , nebo ve struktuře a studijních plánech .

Chcete vědět, k čemu vám studium bude? Přečtěte si příběhy absolventů, které ukazují, jak jim studia pomohla uplatnit se nejen ve třetím sektoru.

Jak odkazovat na tento text

Tento text vznikl jako součást představení základních pojmů spojených s fungováním občanské společnosti. Citovat jej můžete takto: Muhič Dizdarevič, Selma; Košák Felcmanová, Alena: Základní pojmy Studií občanské společnosti: Občanská společnost [online]. 2022. Dostupné na: <https://ksos.fhs.cuni.cz/KOS-228.html>

Zdroje

Anheier, H. K. a L. M. Salamon (2006). The Non Profit Sector in Comparative Perspective. In: W. W. Powell a R. Steinberg (eds.). The Non-Profit Sector. A Research Handbook. 2nd Edition. New Haven and London: Yale University Press, s. 89–114.

Barša, P., Císař, O. (2004) Levice v postrevoluční době. Brno: CDK. s. 164-180

Clemens, E. (2006). The Constitution of Citizens: Political Theories of Nonprofit Organizations in POWER, W. W. - STEINBERG, R. (eds.). The Nonprofit Sector, a Research Handbook, Second edition. New Haven & London: Yale University Press, s. 207-220. ISBN 10- 0-300-10903-2

de Tocqueville, Alexis. (1992). Demokracie v?Americe. Praha: Lidové noviny

Eikenberry, A. M. - Kluver, J. D. (2004). The Marketization of the Nonprofit Sector: Civil Society at Risk? Public Administration Review, 64, s. ?132-140

Galaskiewicz , J. a M. Sinclair Colman (2006). Collaboration between Corporations and Nonprofit Organizations. In: W. W. Powell a R. Steinberg (eds.). Th e Non-Profi t Sector. A Research Handbook. 2nd Edition. New Haven and London: Yale University Press, s. 180–204

Havel, V.(1999). Projev prezidenta republiky Václava Havla na sympóziu, Myšlenky Václava Havla a koncept občanské společnosti. Macalester College, Minneapolis/St.Paul, USA, 26. dubna 1999

Kaldor, Mary (2003). Global Civil Society: An Answer to War. Cambridge: Polity Press

Klaus, Václav (2005). NGO-ismus, nikoli jednotlivé nevládní organizace považují za nebezpečí pro naši svobodu. <https://www.klaus.cz/clanky/1211> , datum stažení 30.1.2022

Muhič Dizdarevič, S. (2010). Občanský sektor, trh a stát z pohledu vybraných teorií. In Skovajsa, M. a kol.: Občanský sektor. Praha: PORTÁL, s. 98-112

Müller, K. (2002). Češi a občanská společnost. Praha: Triton. ISBN 80-7254-387-3

Rakušanová, P. (2007). Povaha občanské společnosti v České republice v kontextu střední Evropy. Praha: Edice Sociologické disertace Sociologický ústav AV ČR, v.v.i.,

Rosenblum, N., (2002). "Feminist Perspectives on Civil Society and Government" in Nancy Rosenblum and Robert C. Post (eds.). Civil Society and Government. Princeton: Princeton University Press. ISBN 0-691-08801-2. – s. 151-178

Salamon, L. M. (1987). Partners in Public Service: The Scope and Theory of Government-Non-Profit Relations. In: W. W. Powell (ed.) The Nonprofit Sector: A Research Handbook. New Haven, Conn.: Yale University Press, s. 99–117

Skovajsa, M. Organizovaná občanská společnost: teorie a vývoj (2010). In Skovajsa, M. a kol.: Občanský sektor. Praha: PORTÁL, s. 30-61

Smith, S. R. a K. A. Grønberg (2006). Scope and Theory of Government-Nonprofit Relations. In: W. W. Powell a R. Steinberg (eds.). The Non-Profit Sector. A Research Handbook. 2nd Edition. New Haven and London: Yale University Press, s. 221–242